

САКРАЛЬНЕ В ОЙКОНІМІ КІРОВОГРАДЩИНИ: ІСТОРИКО-ЕТИМОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Досліджено групу назв населених пунктів Кіровоградської області, мотивовану культово-релігійною лексикою, розкрито причини їх появи, описано семантику твірних структур.

Ключові слова: ойконім, сакральне, християнський, мотивація.

Процес іменування топонімів є імпліцитною властивістю народної свідомості та завжди має чітко обґрунтовану мотивацію, зумовлену різноманітними духовними та утилітарними потребами. Для ойконімії Кіровоградщини, сформованої переважно на межі XVII-XVIII століть, характерною була передусім практична мотивація. Так, для тимчасових поселенців Дикого поля визначальною була насамперед орієнтація на місцевості, для землевласників феодальної доби – посесивно-релятивний характер називання населених пунктів, у соціалістичну епоху творення назв пов'язували з будівництвом соціалізму та практичним значенням населеного пункту тощо.

Попри загальну тенденцію іменувати поселення відповідно до утилітарних потреб його мешканців деякі ойконіми Кіровоградщини зберігають прямий чи опосередкований зв'язок із духовним надбанням народу – сферою сакрального. Тому актуальним завданням цієї статті є виявлення окремої групи назв населених пунктів Кіровоградської області, мотивованої культово-релігійною лексикою.

Одним із найяскравіших прикладів наявності сакрального в ойконімії Кіровоградщини є попередня назва обласного центру – *Єлисаветград*. Заснування міста тісно пов'язане зі створенням на півдні країни лінії військових поселень для оборони від турків і татар під назвою *Нова Сербія*. У 1754 році за наказом імператриці Єлисавети Петрівни була збудована земляна фортеця, яку іменували *фортецею св. Єлисавети* (Скальковський, с. 271). Трохи згодом на цьому місці утворилася *Єлисаветградська провінція* та *Єлисаветградський пікінерний полк*. У 1775 році фортеця і найближчі поселення дістали назву *Єлисаветград* внаслідок поділу провінції на повіти.

Отже, ім'я міста походить від назви фортеці на честь *святої Єлисавети*, дружини священника Захарія і матері Іоанна Хрестителя [3, с. 16]. Звичайно, ніхто не заперечуватиме того факту, що вибір небесної покровительки для фортеці має безпосереднє відношення до імператриці Єлисавети Петрівни. Однак „про те, що фортеця названа на честь святої праведної Єлисавети свідчать вживання в документах саме такої титулатури, а також згадки про вістар святих праведних Єлиса-

вети і Захарія в соборній церкві Святої Живоначальної Трійці, що діяла у фортеці у 1755 – 1813 роках“ [7].

Ще один населений пункт із явно сакральною назвою – *Новоархангельськ*. На території міста в середині XVIII ст. було збудовано *шанець імені Святого Архангела* для відбудови зруйнованих сіл у ході російсько-турецької війни 1735-1739 рр. Він і став форпостом південних кордонів Російської імперії. У 1742 році поселення називалося *Архангельський городок* [Записки], а з 50-х рр. XVIII ст. – *Архангель городь* [РПГО]. Після виникнення торгового поселення місто назвали *Новоархангельськом* (ІМіС, с. 451). Згодом виникли й інші похідні назви – *Ново-Архангельськ* (*Архангородь*, *Городь*) посадь (СНМ, с. 259).

Сакральне значення має також ойконім *Знаменка*. За історичними джерелами місто *Знаменка* отримало назву від однойменного села, заснованого російськими старовірами на початку XVIII ст. (ІМіС, с. 324-325). Вважають, що це були переселенці з Орловської губернії з села *Знаменське*, названого так через особливе пошанування старовірами *ікони Знамення Богородиці*. Зміну в структурі назви, яка відбулася на початку XX століття, пояснюють помилковою етимологізацією не від „знамення“, а від „знамени“, „знам'я“ (українською – „знамена“). Та оскільки сучасна *Знаменка* виникла в результаті перенесення російської назви „Знаменское“ (українською мовою – *Знаменське*) з попереднього місця проживання старовірів зі зміною афікса, то закономірно очікувати саме форму *Знаменка*, зафіксовану в усіх історико-картографічних джерелах XVIII-XIX ст.: *Сл: Знаменка* (ІГМ, Часть 3); *Знаменка* посел. (ТВТК, XXVI, 11; КР; СНМ, с. 75), *Знаменка* ст. ж. д. (ТВТК, XXVI, 11; КР; СНМ, с. 75).

Подібну історію виникнення має село *Покровське* Кіровоградського району, засноване в 50-ті рр. XVIII ст. селянами втікачами з Рязанської губернії (ІМіС, с. 365). Первинний ойконім, який був перенесений на український онімний ґрунт внаслідок трансонімізації, до сьогодні існує в Михайлівському районі Рязанської області Росії. Вважають, що назва цього поселення походить від церковного свята – *Покрова Пресвятої Богородиці* [2].

У кінці XVII – на поч. XVIII ст. населені пункти Кіровоградщини переймали назви від місцевих церков, храмів, монастирів. Так, волосний центр Олександрійського повіту *Богоявленське* (тепер с. *Олександрівка* Олександрійського району) отримав назву від розташованої на території

Богоявленської церкви (ПГМ-А, Часть 1; ТВТК, XXVI, 11; СНМ, с. 41), Успенка Онуфріївського району – від церкви Успіння Пресвятої Богородиці (ЕГТГ).

Елемент сакрального присутній і в назві села Спасове Новгородківського району, яке виникло в 1771 році (ІМіС, с. 449). Однак визначити, походить ойконім від назви релігійного свята чи місцевої церкви достеменно неможливо. Історичні джерела лише свідчать, що станом на 1886 рік у селі існувала православна церква (ВиВС). Ще раніше, у II половині XVIII ст., на топографічних картах Спасове позиціонують як слободу, тобто велике село, де було більше однієї церкви: Сл: Спасово (ПГМ-А, Часть 4), Спасово с. (СНМ, 53). У таких суперечливих випадках мовознавець М. В. Горбаневський схильний до того, що інколи „ім'я святого чи назва релігійного свята входили до складу ойконімів безпосередньо, тобто не через посередництво назви церкви чи монастиря“ [6, с. 37].

Беззаперечно сакральну основу мають і такі ойконіми, як Покровка (Компаніївський та Ново-Архангельський райони), Первозванівка (Кіровоградський район) та Успенівка (Маловісківський район). Топографічні карти та Списки населених пунктів XIX ст. позиціонують поселення як „деревни“, характерною ознакою яких була відсутність церкви:

Покровка (Компаніївський район):

Покровка (К1886)

Покровка (Коломійцева) д. (СНМ, с.257)

Покровка (Новоархангельський район):

Бурты (Покровка), Пла[н]чичева, Керосточева, Ново-Бузинковата (ТВТК, XXVI, 9);

Бурсолова, Шл[я]хова, Старобузинковата (Абрамовича), К[е]тичева, Новобузинковата (Цвѣтановича) (К1886);

Покровка (Бурсолова) д. (СНМ, с. 254), Шляховка (Петренкова) д. (СНМ, с. 254), Стара Бузинковата (Абрамовичева, Циклиса) х. (СНМ, с. 254), Ново-Бузинковата (Благодатная, Малая Кристичева, Цвѣтановичева) д. (СНМ, с. 253);

Первозванівка (Кіровоградський район):

Ефимовка (Костецкое тожь) (ПГМ, Часть 1);

Ефимовка (Костецкаго) (ТВТК, XXVI, 10);

Первозвановка д. (КР; СНМ, с. 101);

Успенівка (Маловісківський район):

Успѣновка (ТВТК, XXVI, 10; К1886)

Успеновка (Погульское) д. и Дзевановскаго эк. (СНМ, с. 175).

У зв'язку з відсутністю прямих свідчень про походження цих поселень та з огляду на загальну специфіку етимологізації однойменних ойконімів на території слов'янських народів появу саме таких назв із християнськими мотивами можна пояснити храмовими днями чи відповідним церковним святом, у часових рамках якого виникло те чи інше поселення.

Сфера сакрального опосередковано присутня в назвах наступних населених пунктів Кіровоградщини, адже відбиває сакральні для християн числа *три* й *сім*:

Триліси (Олександрівський район):

Трилѣсы (ТВТК, XXV, 11; К1871);

Топонімія: Урочища *Михайлове*, *Зарудне* та *Синичине*, звідки й назва *Триліси* [4, с. 262];

Семигір'я (Світловодський район):

Д: Любачиха (ПГМ-А, Часть 2);

Семигорье (Пугачиха, Вунчева) (ТВТК, XXV, 11);

Семигорье (Семигорьевка, Пугачиха, Лобачиха, Вунчева) д. (СНМ, 56);

Топонімія: овр. *Любачевъ* (ПГМ-А, Часть 2); бал. *Лобачиха* (СНМ, 56)

Семидуби (Голованівський район):

Семидубы (ТВТК, XXVI, 9; К1876).

В. В. Лучик підкреслює: „Якщо згідно з християнськими традиціями в топонімах із сакральним символічним значенням найчастіше відбиваються числівники *три* і *сім*, то в системі тюрко-мусульманських утворень у подібній функції домінує *п'ять*: порівн. *п'ять* світів, *п'ять* класів, *п'ять* елементів буття, *п'ять* куполів на культових спорудах тощо“ [5, с. 283]. Саме так можна пояснити походження ойконімів *П'ятихатки* в Центральній Україні, де тюркомовний вплив був найвідчутнішим [цит за 5, с. 283]. Два такі ойконіми зафіксовані на території Кіровоградщини (Знам'янський та Маловісківський райони). Крім того, культурно-релігійний вплив турецької сакральної символіки зберігся в попередній назві села *Кропивницьке* Новоукраїнського району – *Бешибайраки* (від тюрк. *bes-* „п'ять“).

Отже, християнські мотиви в ойконімі Кіровоградщини становлять центр сакральної лексики. Одні походять від назв релігійних та військових споруд, інші – від храмових днів та церковних свят. Це лексеми з прозорою етимологією або затемненою. Проте всіх їх об'єднує єдина культурно-релігійна мотивація: мати духовного покровителя, який стає оберегом для поселенців.

Джерела та умовні скорочення

ВиВС – Волости и важнѣйшія селенія Европейской Россіи. По данным обслѣдованія, произведеннаго статистическими учрежденіями Министерства Внутренних Дѣл, по порученію Статистическаго Совѣта. Изданіе Центральнаго Статистическаго Комитета. Выпуск VIII. Губерніи Новороссійской группы. СанктПетербургъ. 1886. — VI + 157 с.

ЕГТГ – Екатеринославская губернія съ Таганрогскимъ градоначальствомъ. Списокъ населенныхъ мѣсть по сведениямъ 1859 года. Изданъ Центральнымъ Статистическимъ Комитетомъ Министерства Внутреннихъ Дѣлъ. Обработанъ редакторомъ И. Вильсономъ. 1859. – IV + 452 с.

Записки – Записки Одесского общества истории и древностей. – Одесса : 1886. – Т. 14. – С. 50, 52.

ІМіС – Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. (Кіровоградська область) / АН УРСР. Ін-т історії; Голов. редкол. : П. Т. Тронько (голова) та ін. – К. : Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1972. – 816 с.

К1876 – Карта Балтскаго уѣзда Подольской губернии 1876 года.

К1883 – Карта Елисаветградскаго уезда по переписи 1883 года.

КР – Карта Александрійского уезда. – Одесса: Литографія Э. Шмида (составил Рябков П. З.).

СНМ – Список населенных мест Херсонской губернии и статистические данные о каждом поселении. – Херсон, 1896.

ПГМ – Планы генеральнаго межеванія 1778-1797 гг. Александрійский уѣзд Херсонской губернии.

РПГО – Россия. Полное географическое описание нашего отечества. – Т. 14. – 1910. – 528 с.

Скальковский – Скальковский А. Хронологическое обозрѣние истории Новороссійскаго края: 1730-1823 гг. – Одесса : 1836 – Часть 1.

ТВТК – Трехверстная военно-топографическая карта Херсонской губернии, 1855-1877.

ТКХГ – Топографическая карта Херсонской губернии, 1820-1823 (ЦДВІА, ф. 416, спр. 270).

Література

1. Енциклопедія сучасної України. – К., 2010. – Т. 10 – 637 с.
2. Журина Ю. А где ты живешь? / Ю. А. Журина // Михайловские вести. – 13 сентября. – Михайлов, 2003.
3. Кизименко П. Пам'ять степів. Історичні нариси з минулого Кіровоградщини / П. Кизименко. – Кіровоград : Поліграфічно-видавничий центр „Мавік“, 2003. – 246 с.
4. Кузик Б. М., У плині часу. Енциклопедія Олександрівщини / Б. М. Кузик, В. В. Білошапка. – К. : Мистецтво, 2002. – 320 с.
5. Лучик В. В. Сакральні мотиви в топонімії Центральної України / Василь Лучик // Науковий вісник Чернівецького університету: [зб. наук. пр.] / [наук. ред. Бунчук Б. І.]; Чернів. нац. ун-т. – Чернівці : ЧНУ, 2010. – Вип. 509-511: Слов'янська філологія. – С. 279–284.
6. Топонимия и общество : сб. статей / АН СССР, Моск. фил. Геогр. о-ва СССР / отв. ред. Е. М. Поспелов, Р. А. Агеева. – М. : МФГО СССР, 1989. – 123 с.
7. http://www.regionalmuseum.kr.ua/ashl/shl_u.html

Исследована группа названий населенных пунктов Кировоградской области, мотивированная культово-религиозной лексикой, раскрыты причины их появления, описано семантика производных основ.

Ключевые слова: ойконим, сакральное, христианский, мотивация.

The article deals with group of the oikonyms of Kirovohrad region, motivated by cult-religious vocabulary. The reasons of their occurrence are revealed, the semantics of general stems is described.

Key words: oikonym, sacred, Christian, motivation.